

"פסיק רישיה ולא ימות" - המשל והנמשל

בכתובות דף ו, א (ובעוד מספר מקומות בש"ס) מופיעה מימרא של אביי ורבא "דאמרי תרוייהו מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות" שחייב פירוש, רבי שמעון הוא זה שסבור שדבר שאינו מתכוין מותר, ולכן לדעתו גורר אדם מטה כסא וספסל בשבת ובלבד שאינו מתכוין לעשות חריץ באדמה, ואף אם נעשה חריץ אין מלאכה זו מיוחסת אליו אלא היא כנעשית מאליה (שבת כב, א). למרות זאת, מודה רבי שמעון ב'פסיק רישיה ולא ימות'; ומפרש רש"י (סוכה לג, ב):

באומר אחתוך ראש בהמה זו בשבת ואיני רוצה שתמות, דכיון דאי אפשר שלא תמות - כמתכוין חשיב ליה, וכי אמרינן דבר שאין מתכוין מותר כגון היכא דאפשר ליה בלא איסור, כגון גורר אדם מטה כסא וספסל ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ, ואף על גב דאיכא למיחש דלמא עביד חריץ, כיון דלא מתכוין להכי ואפשר לגרירה בלא חריץ כי עביד נמי חריץ דהוי מלאכה גמורה לא מיחייב, אבל היכא דודאי עביד - מודי.

כלומר, בדבר שאינו מתכוין יש ספק אם אכן האיסור עתיד להתרחש, אבל ב"פסיק רישיה" קיימת ודאות שהאיסור יתרחש. לכן בספסל כבד למשל, שבוודאי יעשה חריץ, ר"ש יאסור את הגרירה.

למרות זאת, במספר סוגיות מצאנו יוצאים מן הכלל, כלומר מקרים שלכאורה מוגדרים כפס"ר אבל בכל זאת נפסק בהם שמותר. נעיין בשנים מהם:

שבת קג, ב: המזרד זרדים על מנת לייפות את הקרקע חייב משום חורש. שיעור החיוב הוא כל שהוא. ואם מזרד על מנת להאכיל לבהמתו, החיוב הוא משום קוצר, ואינו מתחייב בכל שהוא. ואף על פי שהמזרד זרדים על מנת להאכיל לבהמתו גם מייפה שלא בכוונה את הקרקע - אין המזרד הזה חייב משום חורש אלא משום קוצר בלבד. שואלת הגמ' והרי אף על פי שאינו מתכוין לייפות את הקרקע הרי "מודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות", והיה צריך להתחייב גם משום חורש! מתרצת הגמ' "דעביד בארעא דחבריה". כלומר, בשדה חברו ר"ש לא מחייב אף על פי שזה פס"ר, ובפשטות הטעם הוא משום שלא ניחא לו מייפוי זה.

שבת עה, א: הפוצע את החלזון על מנת לצבוע בדמו חייב משום דש. שואלת הגמ' למה לא יתחייב משום נטילת נשמה? ואף על פי שאינו מתכוין לכך, הרי בהכרח הוא ימות כתוצאה מפציעה זו, ו"מודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות"! מתרצת הגמ' "כל כמה דאית בה נשמה טפי ניחא ליה", כלומר הפוצע מעוניין בכך שהחלזון

ימשיך לחיות כמה שיותר, כיוון שהדם היוצא בחיי החלזון טוב יותר מן הדם שיוצא לאחר מותו. ונראה שגם כאן כאשר לא נוח לאדם במלאכה גם בפסיק רישא ר"ש פוטר.

ידועה המחלוקת בין בעל הערוך והתוס' איך להבין את העקרון בסוגיות הללו: להבנת התוס' במס' שבת¹ מלאכות אלו אינן עדיפות ממלאכה שאינה צריכה לגופה, וכשם שר"ש פוטר בכה"ג - הוא גם יפטור כאשר לא ניחא ליה במלאכה זו. כלומר - לעולם נחשב פסיק רישא כדבר המתכוין, בין אם ניחא ליה בין אם לא, אבל בפ"ר דלא ניחא ליה קיים פטור מצד אחר: מלאכה שאינה צריכה לגופה². לפי התוס' עולה, שרבי יהודה, והפוסקים כמותו, הסוברים מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, יחייבו בפ"ר דלא ניחא ליה. ויותר מכך, בשאר איסורים שלא קיים בהם פטור של מלאכה שאינה צריכה לגופה ר"ש יחייב בפסיק רישא דלא ניחא ליה. למשל אם נזיר רוצה לסרק עם מברשת שוודאי תשיר שערות, יתחייב משום השרת השערות גם אם לא ניחא לו בכך, כי נחשב כאלו התכוון לכך.

לעומתם סובר הערוך³ שפס"ר דלא ניחא ליה מותר לגמרי, כלומר דבר שאינו מתכוין שהוא פס"ר אך "לא ניחא ליה" נשאר בקטגוריה של דבר שאינו מתכוין. לפי הערוך "מודה ר"ש בפסיק רישא ולא ימות" לא נאמר אלא כאשר ניחא ליה באיסור, אבל בלא ניחא ליה לא מודה ר"ש. ממילא לפי דעת הערוך פס"ר דלא ניחא ליה מותר לכתחילה - כדין דבר שאינו מתכוין.

אך קשה טובא על הערוך שראה בפס"ר דלא ניחא ליה דבר שאינו מתכוין, שהרי המימרא שמופיעה בכתובות דף ו, א ובעוד מקומות "מודה ר"ש בפסיק רישא ולא ימות" לא מבטאת את עיקר הענין לפי הערוך, שהרי לדעתו לא הוודאות שתיעשה מלאכה על ידו לבדה גורמת לר' שמעון להודות שיש כאן חיוב אלא רק צירוף הניחותא שלו - ואיך יתכן שהעיקר חסר מן הספר! יותר מכך - כאשר המונח הזה בא בתור קושיא, כמו בשבת קג, א - למה ר"ש לא מחייב המזרד זרדים בכל שהוא הרי הוא מייפה שדהו בכך, המקשן היה צריך לומר את עיקר הנקודה שעליה מבוססת קושייתו: מודה ר"ש בפסיק רישא דניחא ליה, שהרי נוח לו לייפות את שדהו, והרי זה כדבר המתכוין כתוצאה מניחותא זו! רק התוצאה תירץ - "דעביד בארעא דחבריה!" בשלמא לפי התוס' כל פסיק רישא הוא כדבר המתכוין. לפי דעתם, הוודאות לבדה גורמת לכך שר"ש יראה בדבר הזה דבר המתכוין, ולכן הביטוי "פסיק רישא ולא ימות" מבטא באופן הולם את עיקר הנקודה - א"א

1. קג. ד"ה בארעא, וכן בדף עה. טפי ניחא ליה.

2. נחלקו ראשונים בהגדרת מלאכה שאינה צריכה לגופה. לצורך הדיון כאן נגדיר מלאכה שאינה צריכה לגופה כמלאכה שנעשתה בלי התכלית שהיתה למלאכה זו במשכן, למשל החופר בור ואינו צריך אלא לעפרו פטור משום שבמשכן חפרו לצורך השימוש בבור ולא בעפר היוצא ממנו.

3. ערך פסק, וערך סבר.

לפסוק ראש של חיה בלי שהיא תמות, ואין צורך להתייחס לניחותא שבדבר. אבל לפי דעת הערוך קשה:

ונראה לע"ד לומר שהערוך עצמו הרגיש בבעיה זו, ותירץ אותה בתוך דבריו. הבעיה היא שאנו "משוחזרים" מדברי רש"י שפסיק רישיה הכוונה לחיתוך ראשה של בהמה. גם הרמב"ם⁴ כתב:

"עשה מעשה ונעשית בגללו מלאכה שודאי תעשה בשביל אותו מעשה, אע"פ שלא נתכוין לה - חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שלא תעשה אותה מלאכה. כיצד, הרי צריך לראש עוף לשחק בו לקטן וחתך ראשו בשבת, אע"פ שאין סוף מגמתו להריגת העוף בלבד חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שיחתוך ראש החי ויחיה אלא המות בא בשבילו. וכן כל כיוצא בזה".

אך לעומתם זה לשון הערוך (ערך פסק):

"מודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות. פירוש מי שחתך ראשו של חי - הכל יודעין כי בחתיכת ראשו ימות, ואם אמר איני מתכוין למיתתו אלא להוציא ממנו דם לדבר צורך - אין ממש בדבריו, אלא הרי כמתכוין להמיתו ורוצח הוא".

הערוך הבין שהמשל של "פסיק רישא" לא מתייחס לעוף או לבהמה - אלא לאדם: רק כך ניתן להבין את הביטוי שהפוסק את ראשו רוצח הוא. להבנה זו יש השלכה חשובה ביותר: אדם שפוסק ראשו של אדם בוודאי נוח לו בכך, הרי לא יפסוק את ראשו על לא דבר רק כדי להשיג תועלת צדדית. וכך הבין הערוך את המימרא בגמרא: חתוך ראשו של אדם ולא ימות!! הרי כל אחד יודע שעל ידי עריפת ראשו של האחר הוא ימות! היתכן שהרוצח יוכל לטעון שכוונתו היתה רק לקחת מדמו על מנת לתת לכלבו, או לתת את ראשו לבנו לשחק בו? אדם לא יהיה נאמן לומר כך, כי מעשיו מורים על כך שוודאי נח לו במיתת חברו. לעומת זאת לדעת רש"י והרמב"ם יתכן מאוד שאדם ישחט עוף על מנת לתת ראשו לבנו בלי שנוח לו במיתת העוף - ואולי אפילו יצטער על כך, אבל מתוך שיקול דעתו הוא מחליט לשחוט את העוף. מה שאין כן לדעת הערוך, אין אפשרות שאדם יחתוך ראשו של אחר בלי שהתכוון להמיתו ובלי שנח לו בזה. ואם כן, כלולה בתוך המילים "מודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות" הנקודה העיקרית, שמודה ר"ש שאינו מתכוין חייב כאשר קיימת ודאות שתיגרם התוצאה המדוברת והיא גם נוחה לו⁵.

ונראה לענ"ד שרק על פי הדברים הנ"ל ניתן להבין את המשך דברי הערוך, שלכאורה סתומים הם. וז"ל: פסיק רישיה, ליכא לספוקא דלא ימות, ובוודאי ניחא

4 הלכות שבת פרק א הל' ו.

5 דברים אלה לובנו עם הרב שמואל טל שליט"א בישיבת 'תורת החיים' בנוה דקלים ת"ו; מקצת הדברים הודפסו בספרו 'טל חיים' על שבת עמ' 84-85.

ליה, דאי לא הוה ניחא ליה היכי הוה פסיק רישיה? לכאורה המשפט "היכי הוה פסיק רישיה" תמוה, הרי יתכן ששקל בדעתו והחליט לפסוק את ראשו למרות שבאמת לא נח לו במיתתו, אך הענין דרוש לו למטרה אחרת! אלא ודאי הכוונה היא שאם האדם לא היה רוצה במיתת חברו "היכי הוה פסיק רישיה" - איך היה חותך את ראשו? לא יתכן שאדם יהרוג אדם אא"כ זה מתאים לרצונו, וודאי ניחא ליה בהכי.

נמצא שלדעת הערוך בכל מקום בש"ס שמובא המשל של "פסיק רישיה" כוונת הגמ' לומר שוודאי גם ניחא ליה באיסור הנעשה, ואין הכי נמי כאשר המציאות היא שלא ניחא ליה - ר"ש יתיר את המעשה כדין דבר שאינו מתכוין שאינו פסיק רישיה.

ונבאר בסייעתא דשמיא מאמר חכמינו ז"ל (שבת כא, ב) בנר חנוכה, דפליגי, חד אמר מותר להשתמש לאורה וחד אמר אסור להשתמש לאורה, על פי משל: מלך אדיר בא לבית עני, ומדרך הטבע בבוא מלך אדיר רואין כבוד עושרו וגדולתו. והנה, העני גם כן שמח בדעתו בראותו רוב עושר המלך, מה שלא ראה לפניו כל ימיו רוב עושר כזה; והעני החכם בדעתו אינו שמח על רוב העושר שראה אצל המלך, כי יודע שאצל המלך עשירות הוא דבר קטן, רק שמחתו בזה שזכה לכך שהמלך בא להתאכסן בביתו.

כן הדבר הזה, כשהשם יתברך עושה ניסים עם בני אדם, אחד שמח בהטובה גופא מה שהשם יתברך עושה עמו ניסים, כמו העני שמח בראות עושרו של מלך כן הוא שמח שהשם יתברך גמל איתו חסד, ואחד אינו שמח בהניסים, כי יודע שהקב"ה ברא כל העולמות והוא כל יכול לעשות, אפס שמחתו בניסים שעל ידי הנס רואה שהקב"ה מתלבש כביכול בבני אדם, מדעושה ניסים לבני אדם, על זה שמח שהמלך אדיר יתאכסן ויתלבש עצמו כביכול לבוא בבני אדם.

וזה הפלוגתא, 'חד אמר מותר להשתמש לאורה' נגד זה ששמח שהשם יתברך עשה עמו נס, זה שמחת עולם הזה שהשם יתברך גמל איתו טובה, ועולם הזה ניתנה ליהנות, גלל כן אמר 'מותר להשתמש לאורה'. 'חד אמר אסור להשתמש לאורה' נגד זה ששמח בהשם יתברך עצמו שזכה שיתלבש בהירתו בבני אדם, ואינו חושב עצמו כלל שהגיע לו טובה רק מה שזכה שיתלבש השם יתברך בו. וכיון שאינו חושב עולם הזה כלל, רק למעלה מעולם הזה, ולמעלה מעולם הזה לא ניתנה ליהנות דעין לא ראתה אלהים זולתך' (ישעיה סד, ג) - גלל כן סובר 'אסור להשתמש לאורה'.

(קדושת לוי בראשית לחנוכה)